

کانال قوش تپه در پرتو اصل استفاده معقولانه و منصفانه

برکت الله آریوبی *

چکیده

افغانستان منحصیث کشور بالادست در بسیاری از حوزه‌های دریایی خویش به سبب نا آرامی‌ها و تداوم جنگ‌های تحمیلی تاکنون نتوانسته است، آب خویش را به منظور رفع نیازهای اساسی مردم خویش مدیریت کند. افغانستان به سبب تغییرات اقلیمی با کاهش چشمگیر آب‌های سطحی و زیرزمینی حوزه‌های آبریز دریایی خویش مواجه است؛ برعلاوه، افزایش وقوع سیلاب‌های مهلک سال‌های اخیر به سلامت زیربنای موجود آبی، زندگی افغان‌ها و اقتصاد کشور، زیان‌های بزرگ رسانیده است. این کشور زمانی که در راستای مدیریت آب‌های خویش گام می‌برد، با واکنش منفی کشورهای حوزه آبریز مشترک روبه‌رو می‌شود. سؤالی که در این تحقیق بررسی شده، این است که وضعیت حقوقی بهره‌برداری از آب دریای آمو توسط افغانستان به خصوص کانال قوش تپه در پرتو اصل استفاده معقولانه و منصفانه در حقوق بین‌الملل آب‌های فرامرزی چگونه است؟ یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که براساس اصل مذکور، افغانستان در مقایسه با کشورهای حوزه آبریز مشترک دریای آمو کمتر انکشاف یافته است. افغانستان با درآمد سرانه و ناخالص ملی پایین در منطقه، با وضعیت بد اقتصادی، وابستگی به برق وارداتی، صنعت کمتر توسعه یافته، کمبود آب آشامیدنی در شهرهای بزرگ، رشد نفوس نسبت به همسایه‌های شمالی و غیره، از تمامی دلایل لازم برای اعمار زیربنای آب هم‌چون کانال قوش تپه در جهت ارتقای تولید زراعتی، انکشاف اقتصادی و بهبود توسعه اجتماعی - اقتصادی کشور برخوردار است.

واژگان کلیدی: استفاده معقولانه و منصفانه، کانال قوش تپه، دریای آمو، کنوانسیون ۱۹۹۷ ملل متحد، حقوق بین‌الملل.

مقدمه

حوزهی آبریز پنج‌آمو، یکی از حوزه‌های مهم آبی در سطح کشور است که مساحت مجموعی آن در خاک افغانستان حدود ۹۰۶۹۲ کیلومتر مربع (به‌شمول مساحت حوزه آبریز آمو پائینی یا شور تپه) می‌باشد. دریای آمو از ارتفاع پنج‌هزار متری کوه‌های پامیر کلان، از جهیل زرکول و چقمقتین سرچشمه گرفته، منبع آن یخچال‌های پامیر و واخان می‌باشد. این رودخانه با یکجاشدن رودخانه‌های پنج، کوکچه و وخن در ۶۵ کیلومتری شمال غربی ولایت کندز به‌وجود آمده و بزرگ‌ترین رودخانه در آسیای میانه به‌شمار می‌رود که طول آن ۲۴۰۰ کیلومتر است و در نهایت در جهیل اورال می‌ریزد.^۱ این حوزه آبریز به‌طول (۱۱۷۷،۹۶) کیلومتر مرز مشترک آبی با کشورهای تاجیکستان، ازبکستان و ترکمنستان بوده و فقط ۷۲،۰۴ کیلومتر مرز خشکه در قسمت‌های بالایی بدخشان با کشور تاجیکستان را تشکیل می‌دهد. حجم آب متوسط سالانه آن حدود (۶۵-۷۰) میلیارد مترمکعب تخمین شده است که ۳۰ درصد آن از رودخانه‌های افغانستان تولید شده، ۶۱ درصد توسط تاجیکستان و ۹ درصد توسط ازبکستان، ترکمنستان و قرغیزستان تولید می‌گردد.^۲

طی سالیان متمادی افغانستان ازین حوزه در رفاه اقتصادی و اجتماعی خویش استفاده مؤثر ننموده و کانال قوش‌تپه یگانه پروژه مهم کشور است که بر روی رودخانه مذکور روی دست گرفته و از حق خویش در این حوزه مطابق به نورم‌های بین‌المللی استفاده می‌کند. ادامه کار روی این پروژه بزرگ ملی سبب شده است که نگرانی‌های همسایه‌ها به‌خصوص ترکمنستان و ازبکستان را در پی داشته باشد. از این رو نیاز است بدانیم افغانستان در استفاده از حق خویش و مدیریت منابع آب در این حوزه از چه توجیه حقوقی برخوردار است. دست‌اندرکاران زیادی در این زمینه به تحقیق و مباحث پرداخته است اما نگارنده کوشش کرده است کانال قوش‌تپه را در پرتو اصل استفاده معقولانه و منصفانه که در حقیقت اصل عرفی بین‌المللی در زمینه استفاده از آب‌های فرامرزی است، واکاوی نموده و به این سؤال اساسی پاسخ دهد که وضعیت

^۱. سلطان محمود محمودی، (۱۳۹۶). مدیریت جامع منابع آبی در حوزه‌های آبریزه افغانستان، (کابل، پرنده، ۱۳۹۶)

^۲. کلم، دبلیو، قسمت حوزه دریایی آمو در افغانستان: تاثیرات آبیاری در شمال افغانستان بر استفاده آب در حوزه دریایی آمو، (سازمان غذا و زراعت ملل متحد، ۲۰۲۱)

حقوقی استفاده از آب دریای آمو توسط افغانستان به خصوص کانال قوش تپه در پرتو اصل استفاده معقولانه و منصفانه در حقوق بین الملل آب های فرامرزی چگونه است؟ فرضیه تحقیق نشان می دهد که مطابق با حقوق بین الملل آب های مشترکی فرامرزی، افغانستان شاخص های لازم برای استفاده معقولانه و منصفانه از آب دریای آمو که بین افغانستان و کشورهای جنوبی آسیای میانه مشترک است، را دارد. برای پاسخ گویی به این سؤال تلاش می شود که اطلاعات لازم از منابع کتابخانه ای جمع آوری شده و سپس با روش توصیفی - تحلیلی مورد بررسی قرار گیرد.

اهمیت چنین تحقیقاتی به برنامه های امارت اسلامی برای توسعه اقتصادی در افغانستان هویدا می شود. باتوجه به وابستگی توسعه سراسری به منابع داخلی، بهره برداری از منابع آبی از اهمیت خاصی برخوردار می شود. برای شفاف سازی سؤال اصلی، ساختار این پژوهش شامل معرفی کامل کانال قوش تپه، نحوه استفاده کشورهای آسیای میانه از منابع آبی مشترک، طرح های افغانستان برای بهره برداری از منابع آبی آمودریا، بررسی اصل استفاده معقولانه و منصفانه از آمودریا مطابق با حقوق بین الملل آب های مشترک فرامرزی،

۱. بررسی کانال قوش تپه

کانال آبیاری قوش تپه که کارهای مقدماتی آن در دهه ۵۰ خورشیدی آغاز شده بود، بزرگ ترین پروژه آبیاری در سطح کشور است. قرار است در چارچوب این کانال حدود ۷ میلیارد مترمکعب آب از دریای آمو برای آبیاری زمین های زراعتی، تأمین آب آشامیدنی و سایر نیازهای حیاتی مردم به ولایت های بلخ، جوزجان و فاریاب انتقال داده شود.^۱ این کانال ۲۸۵ کیلومتر طول دارد که قرار است با عمق شش و نیم متر و پهنای ۱۵۲ متر در سه مرحله ساخته شود. قابل یادآوری است که پهنای کانال در قسمت کف آن ۸۵ متر و در قسمت بالایی و سطح آن ۱۵۲ متر در نظر گرفته شده است. احداث کانال در سه مرحله و شکل ذیل برنامه ریزی شده است:

۱. شرکت انکشاف ملی افغانستان، ۱۴۰۲

مرحله اول ساخت کانال از قوش تپه که نقطه اتصال کانال (ولسوالی کلدار ولایت بلخ که نقطه اتصال کانال به آمودریا می باشد)، شروع شده و با عبور از مناطق خلم، نهرشاهی، حیرتان و بلخ ولایت بلخ، به ولسوالی دولت آباد آن ولایت می رسد. طول این مرحله ۱۰۸ کیلومتر تثبیت شده است. مرحله دوم آن ولسوالی دولت آباد ولایت بلخ را با گذر از ولسوالی های آقچه، مردیان و خواجه کوه ولایت جوزجان به ولسوالی اندخوی ولایت فاریاب وصل می کند که طول آن ۱۷۷ کیلومتر است. مرحله سوم، تقسیم آب کانال در شبکه های فرعی و انتقال به مزارع در سه ولایت متذکره است. مرحله اول کانال مذکور تکمیل است و کار روی فاز دوم آن به تاریخ ۱۹ میزان سال جاری توسط مقامات بلندپایه دولتی افتتاح گردید.

اگر تمام مراحل ساخت و احداث کانال با موفقیت به پایان برسد، کانال قوش تپه ظرفیت آن را دارد تا در سال نه میلیارد مترمکعب آب را از آمودریا به دشت های پهناور بلخ، جوزجان و فاریاب انتقال دهد که در نتیجه آن ۳۵۰ هزار هکتار زمین در افغانستان آبیاری خواهد شد و این تحولی مهم در اقتصاد و زنده گی مردم شمرده می شود.

۲. چگونگی استفاده از منابع آب در حوزه پنج آمو توسط کشورهای آسیای میانه

زراعت و مالداری یکی از مهم ترین و عمده ترین عامل رشد اقتصادی در آسیای میانه شمرده می شود. تقریباً 32.6 میلیون هکتار زمین برای آبیاری و زراعت در این مناطق موجود است در حال حاضر مناطقی که برای زراعت آماده شده شش میلیون هکتار زمین است که از جمله ۲،۳ میلیون هکتار در ازبکستان، ۱،۸ میلیون هکتار در ترکمنستان ۰،۴۵ میلیون آن در شمال افغانستان ۰،۵ میلیون هکتار تاجیکستان که بیشتر این مناطق در زمان اتحاد جماهیر شوروی انکشاف داده شده است.^۱

بنابراین در آب و هوای خشک از آب برای زراعت در آسیای میانه در حدود ۱۱۰۰ الی ۱۴۰۰۰ مترمکعب استفاده می شود که بیشتر از ۷۰ فیصد آب رودخانه ی آمو از طرف ترکمنستان و ازبکستان استفاده می گردد در حالی که افغانستان و تاجیکستان دو سهم دار بزرگ و عمده آب رودخانه کم تر از آب مستفید می شوند.

^۱. محیط زیست و امنیت در حوزه پنج آمو، (سازمان غذا و زراعت ملل متحد، ۲۰۱۱)، ص ۴۵

اعمار بند راغون که دارای ظرفیت نگهداری ۱۳،۳ کیلومتر مکعب آب و تولید ۳۶۰۰ میگاووات برق است، در مرحله اجرا قرار دارد. این بند می‌تواند به بزرگترین بند منطقه تبدیل شود. با این حال، سروی‌های ابتدایی نشان می‌دهد که در نتیجه اعمار این بند، تغییرات در میزان جریان آب به سوی قسمت سفلی رود و خش و بالاخره دریای آمو خواهد شد.^۱

بر اساس طرح‌های دولتی، استفاده از آب دریای آمو در تاجیکستان و ترکمنستان افزایش خواهد یافت. تاجیکستان قصد دارد تا وسعت اراضی قابل آبیاری را تا ۵۰۰۰۰ هکتار گسترش دهد. ترکمنستان در عین زمان پلان مشابه را برای توسعه اراضی قابل آبیاری خویش تا ۴۵۰۰۰۰ هکتار در نظر دارد. این زمین‌ها برای کشت برنج، پنبه و گندم استفاده خواهد شد.^۲

ترکمنستان با وجودی که یک فیصد از مجموع ظرفیت آبی سالانه حوزه آبریز آمو را تولید می‌کند، اما سالانه بیش از ۲۲ میلیارد متر مکعب که ۳۵،۸ درصد مجموع آب حوزه‌ی مذکور را استفاده می‌نماید.

کانال «قره‌قرم» یکی از تأسیسات بزرگ انتقال آب برای ترکمنستان است که آمودریا بزرگ‌ترین منبع تأمین‌کننده آب برای کانال مذکور می‌باشد. کانال قره‌قرم ۱۴۰۰ کیلو متر طول دارد و در مسیر شرق کشور به غرب آن جریان دارد که این کانال، آب مورد نیاز شهرهای مرو، کرکی، تجن، عشق‌آباد و کویت‌داغ را تأمین نموده و ساحه‌ی بیش از ۴-۵ میلیون هکتار زمین زراعتی شامل زرع و کشت پخته می‌شود، تحت آبیاری قرار می‌دهد. البته کشور ترکمنستان منابع آبی ندارد و آب مورد نیاز خود را خارج از مرزهای خویش تأمین می‌نماید که رود خانه‌آمو یکی از منابع مهم آن‌ها است که ۹۰ درصد نیازمندی‌های آبی آن را مرفوع می‌سازد.

کشور ازبیکستان در حالی که ۶ فیصد آب حوزه آمودریا را تولید می‌نماید، اما ۴۵،۲ درصد آب این حوزه آبریز را که معادل ۲۹،۹ میلیارد متر مکعب می‌شود، استفاده می‌نماید؛ هم‌چنین، این کشور طی سال‌های متمادی از آب آمودریا به منظور آبیاری زمین‌های زراعتی خود استفاده

۱. مروری بر حوزه دریایی آمو، (مؤسسه تحقیقاتی داران، ۱۳۹۶)، ص ۱۳

۲. بابو، اس، پیوند آب-انرژی در حوزه دریایی آمو: ضرورت حل پایدار یک مشکل منطقه‌ای، (انستیتوت شبکه جهانی انرژی، ۲۰۱۲)

اعظمی نموده است. ولایت‌های سرخان دریا، بخارا، نوایی، خوارزم با احداث تأسیسات بزرگ و کوچک از آب آمودریا به صفت منبع اصلی آبیاری برای زرع و کشت پخته که از جمله اقلام عمده صادرات آن کشور است استفاده می‌نماید. به همین ترتیب کشور ازبکستان ذریعه پمپاژ و احداث کانال‌ها به طول زیاد آب آمودریا را به بند بزرگی به نام تورپالان که در ولایت سرخان دریا موقعیت دارد ذخیره نموده و از آن در مقاصد مختلف استفاده می‌کند. هم‌چنان کانال بزرگ در بخارا که در زمان حکومت شوروی احداث گردیده، آب مورد نیاز خود را از آمودریا اخذ و ساحه نوایی را آبیاری می‌نماید.

به همین ترتیب در ساحه قشقه دریا بند دیگری را احداث نموده‌اند که از طریق آمودریا تأمین می‌شود. به علاوه، تأسیسات دیگری در ولایت خوارزم و ناحیه قاره‌قلپاغستان احداث گردیده‌اند که تأسیسات مذکور آب را از آمودریا گرفته و به ساحات مورد نظر می‌رساند.

3. استفاده افغانستان از آب آمودریا (زراعت و تولید برق)

بیش از ۷۰ درصد مردم حوزه آبریز پنج‌آمو در سکتور زراعت اشتغال دارند که آبیاری رکن اساسی برای توسعه زراعت در این حوزه به‌شمار می‌رود. قابل یادآوری است که ساحه قابل آبیاری در این حوزه آبریز حدود نهصد هزار هکتار زمین است که از جمله ۴۴۸ هزار هکتار آن با درجات متناوب یعنی به‌طور دو فصله، یک فصله و نوبت‌وار تحت آبیاری قرار می‌گیرند که جهت وضاحت بیشتر موضوع ساحات تحت آبیاری در حوزه فرعی مربوطه حوزه آبریز پنج‌آمو در جدول (۵) نشان داده شده است.

کانال قوش تپه در پرتو اصل استفاده معقولانه و منصفانه/ ۴۷

شماره	حوزه فرعی دریا بی مربوطه	دو فصله آبی به هکتار	یک فصله آبی به هکتار	متناب (طور نوبتی) به هکتار	کاریز ها به هکتار	درختان میوه دار به هکتار	تاکستان ها به هکتار	ساحه مجموع آبیاری شده به هکتار
1	پنج بالایی		۳۸۵۱	۹۶۹۹		۸۰۱		۱۴۳۵۱
2	پنج پایینی	۶۱۱۰۴	۵۶۵۵	۱۹۹۸۰		۳۶۰۵	۹۶	۹۰۴۴۰
3	کوکچه	۱۹۸۷۱	۲۷۷۱	۴۵۴۱۸	۱۲۳۱	۵۷۳۳		۷۵۰۲۳
4	تالقان	۴۵۸۲۰	۲۲۱۳	۳۸۸۰۸		۳۶۰۷	۱۲۴	۹۰۵۷۱
5	کندز بالایی	۶۰۵۴	۵۲۸۹	۲۹۰۶۰		۳۷۰۲		۴۴۱۰۵
6	کندز پایینی	۴۴۰۰۸	۱۲۹۹۸۰	۵۶۰۷۹	۲۱۲	۲۳۷۷	۹۸	۱۱۵۷۵۴
7	شورتپه		۳۱۵۵	۱۴۷۰۸		۱۸۵	۳۱۸	۱۸۰۴۴
مجموع		۱۷۶۸۵۷	۳۵۹۱۴	۲۱۳۷۴۸	۱۴۴۳	۲۰۰۱۰	%۰	۴۴۸۲۸۸
فیصدی		%۳۹	%۸	%۴۸	%۰	%۴		%۱۰۰

۱

قابل یادآوری است که طی سال‌های اخیر تعداد زیاد از زیربنای آبیاری در این حوزه ی آبریز از طرف وزارت آب و انرژی به شکل انجینری ساخته شده است که طور نمونه می‌توان از ساختمان‌های کانال سنگ مُهربدخشان، کانال شهروان در ولایت تخار و پروژه کندز - خان‌آباد در ولایت کندز را یادآوری نمود که ساحه هشتادوپنج هزار هکتار زمین توسط این ساختمان‌ها تحت آبیاری قرار گرفته است.

۱. سازمان غذا و زراعت ملل متحد، (جزوه احصائیه سال ۲۰۱۵)، قابل دسترسی:

جدول (۶) سیستم های آبیاری به شکل انجیری

شماره	زیر بنا ها	ولایت	ساحه تحت آبیاری (هکتار)	تأسیسات اصلی	ملاحظات
1	کانال عمومی سنگ مهر	بدخشان	۳۰۰۰	سریند، کانال عمومی و تقسیم کننده های آن	حفظ و مراقبت توسط نهاد های محلی صورت می گیرد
2	کانال عمومی شهروان	تخار	۴۶۰۰۰	سریند، کانال عمومی و تقسیم کننده های آن	حفظ و مراقبت توسط نهاد های محلی صورت می گیرد و کنترل میزان جریان آب توسط نهاد های دولتی
3	بند آبگردان کندز خان اباد	کندز	۳۶۰۰۰	بند آبگردان، کانال های عمومی چپ و راست تنظیم کننده ها	حفظ و مراقبت بند آبگردان توسط دولت و کانال های راست و چپ توسط نهاد های مردمی صورت می گیرد.
مجموع			۸۵۰۰۰		

۱

4. میزان تولید برق آبی

باید یاد آور گردید که یازده بند تولید برق در حوزه آبریز پنج - آمو احداث گردیده است که از آن جمله صرف بند اول و دوم پلخمیری که ظرفیت تولید برق آنها بیش از ۴ میگاوات می باشد، اما ظرفیت های تولیدی متباقی آن بین ۰,۱ تا ۰,۵ میگاوات است که می توان آنها را در ردیف طرح های آبی کوچک دسته بندی نمود. این بندها علاوه از تولید برق، از آب آنها در بخش زراعت و مالداري استفاده به عمل می آید. جهت وضاحت بیشتر موضوع تعداد بندهای مذکور با ظرفیت تولیدی و ساحه تحت آبیاری در جدول ۷ نشان داده شده است.

۱. فاوړه و کمال، اطلس آب های افغانستان، کابل، افغانستان: سیستم مدیریت معلومات افغانستان، (وزارت زراعت، آبیاری و مالداري، ۲۰۰۴)

جدول (۷) بند های تولید برق آبی و چند منظوره در حوزه ی آبریز پنج آمو

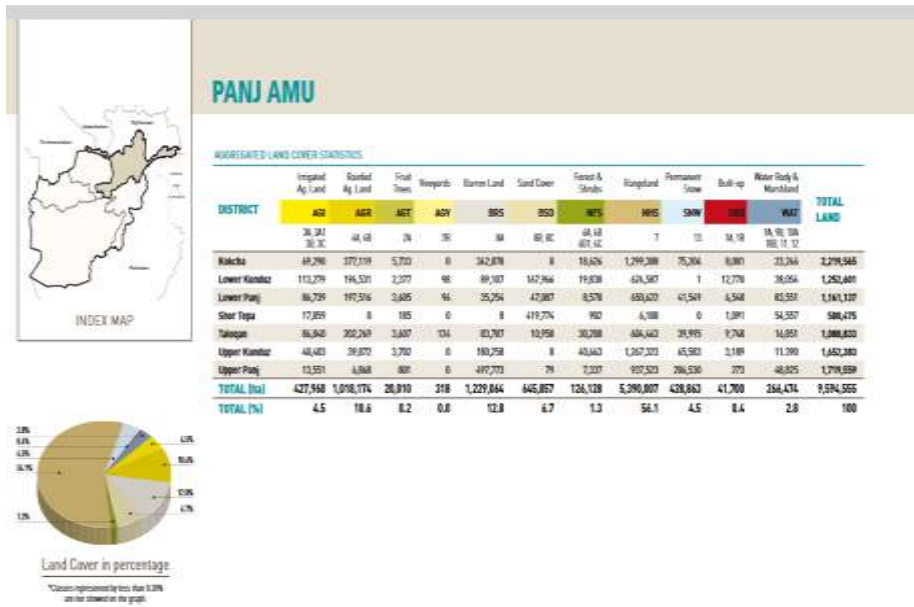
شماره	نام	ولایت	استفاده اصلی	ظرفیت ثابت به میگاووات	ساحه قابل آبیاری به هکتار	
1	پلخمری ۱	بغلان	تولید برق و آبیاری	4.8	۱۴۷۸۷	
2	پلخمری ۲	بغلان	تولید برق و آبیاری	9	۱۳۴۲۰	
3	جرم	بدخشان	تولید برق	0.5		
4	چته	بدخشان	تولید برق	0.1		
5	نالان	بدخشان	تولید برق	0.1		
6	فرغان بول	بدخشان	تولید برق	0.3		
7	سنگ آب	بدخشان	تولید برق	0.1		
8	فیض آباد	بدخشان	تولید برق	0.25		
9	بهارک	بدخشان	تولید برق	2.2		
10	ورسج	تخار	تولید برق	0.5		
11	کشم	بدخشان	تولید برق	0.1		
مجموع					۱۷,۹۵	۲۸۲۰۷

۱

همان طوری که قبلاً بیان شد، حوزه آبریز پنج آمو از نگاه ظرفیت منابع آب و تولید برق آبی یکی از حوزه های مهم در سطح کشور به شمار می رود اما، اگر به جدول شماره ۷ دقت شود، ملاحظه می گردد که تاکنون از ظرفیت های برق آبی این حوزه حدود ۱۷,۹۵ میگاووات استفاده می شود که نظر به ظرفیت مجموعی تولید برق آبی که ظرفیت مجموعی تولید برق آبی آن حدود (۱۴۰۰۰-۱۸۰۰۰) میگاووات تخمین گردیده است، بی نهایت ناچیز می باشد. همان طوری که قبلاً تذکر به عمل آمد ظرفیت قابل ملاحظه ی منابع آبی در حوزه مذکور فیصدی ناچیز را نشان می دهد. استفاده افغانستان از آب آمودریا قرار محاسبه ۶,۱ میلیارد مترمکعب از معاونین آمودریا

^۱ حبیب، ح، چالش های امنیت آب و غذا در افغانستان، (مجله بین المللی مطالعات آموزشی، ۲۰۰۴)

جهت آبیاری زمین های زراعتی خود استفاده می نماید که حدود ۱,۲۵ میلیارد مترمکعب آب برگشت زراعتی نیز شامل مقدار متذکره می باشد که با درنظرداشت استفاده فعلی افغانستان از حوزه آمو ۴,۸۵ میلیارد مترمکعب می باشد. این مقدار دقیقاً متناسب با نورم (FAO) که در افغانستان اوسط استفاده از آب برای هر هکتار را ۱۰۰۰ هزار مترمکعب گرفته، سازگاری دارد.

۵. اصل استفاده معقولانه و منصفانه از آمودریا

یکی از اصول مهم و اساسی در کنوانسیون ۱۹۹۷ سازمان ملل متحد همانا استفاده و مشارکت عادلانه و معقول مندرج ماده ۵ کنوانسیون می باشد. براساس این ماده کشورهای حوزه آبریز مشترک باید در قلمروشان از آبراه های بین المللی به شکل عادلانه و معقول استفاده نمایند، به طور خاص آبراه بین المللی توسط کشورهای آبراه برای دستیابی به بهره برداری بهینه و پایدار از آن و با درنظرداشت منابع کشورهای ذیدخل مورد استفاده واقع شود.

هم چنین در ماده ۶ این کنوانسیون عوامل مؤثر بر استفاده عادلانه و معقول شمارش شده که عبارتند:

- عوامل جغرافیایی، هایدروگرافی، هایدرولوژیکی، آب و هوا، محیط زیست و سایر

عوامل طبیعی؛

- نیازمندی‌های اجتماعی و اقتصادی کشورهای آبراه یا مسیل؛
- نفوس وابسته به آبراه در هر کشور مسیل یا آبراه؛
- تأثیرات استفاده و بهره‌برداری از آبراه‌ها در کشور آبراه یا سایر کشورهای حوزه آبریز مشترک؛
- موجودیت و استفاده بالقوه از آبراه؛
- نگهداری، حفاظت، توسعه و استفاده اقتصادی از منابع آبی آبراه و هم‌چنان هزینه اقداماتی که در این راستا اتخاذ می‌شود؛
- دسترسی به گزینه‌ها و ارزش قابل مقایسه به منظور استفاده پلان شده و موجود؛
- و سایر موارد...^۱

افغانستان در مقایسه با کشورهای حوزه آبریز مشترک دریای آمو شدیداً کمتر انکشاف یافته است. جدول (۱) در ذیل مقایسه‌ای از برخی شاخص‌های انکشاف را در رابطه با نفوس ارائه می‌دهد. هرچند این شاخص‌ها لزوماً منطبق با ویژگیهای خاص حوزه نیستند. اما تصویری عمومی از کل کشور را به دست می‌دهد. یک شاخص مفید سنجش، شاخص انکشاف بشری است که به ارزیابی اوضاع کلی اجتماعی - اقتصادی کشورها براساس متغیرهای چون سواد، امید به زندگی، تغذیه و دیگر شاخص‌های مرتبط می‌پردازد. افغانستان در منطقه پایین‌ترین شاخص انکشاف را دارد و تنها کشور در شرق میانه و آسیا است که شاخص انکشاف بشری آن کم‌تر است.^۲

سرانه درآمد ناخالص ملی میزان تولید داخلی یک کشور و درآمد اتباع آن‌ها در خارج از کشور را سنجش می‌کند. افغانستان پایین‌ترین سرانه درآمد ناخالص ملی در منطقه دارد که نیم برابر کم‌تر از پاکستان و تقریباً ۱۱ برابر کم‌تر از قزاقستان است. افغانستان هم‌چنین کم‌ترین

^۱. کنوانسیون آبراه بین‌المللی سازمان ملل متحد، ۱۹۹۷، ماده پنجم

^۲. برنامه انکشافی ملل متحد، شاخص انکشاف بشری. برگرفته از برنامه انکشافی ملل متحد، ۲۰۱۵، قابل دسترسی:

دسترسی به آبرسانی شهری و روستایی دارد و این امر بر صحت و سلامت نفوس آن شدیداً تاثیرگذار بوده است.^۱ سطح امید به زندگی در میان نفوس ساکن به همسایه‌گان افغانستان ۱۰ الی ۲۰ درصد بیش از نفوس ساکن در افغانستان است.

هرچند توان نسبی ذخیره‌سازی آب به خاطر مقاصد زراعتی یک شاخص معیاری توسعه به‌شمار نمی‌آید، اما با آن هم این امر در منطقه‌ای که افغانستان و کشورهای همجوار آن قرار دارند، حایز اهمیت است. در رابطه با این شاخص افغانستان به‌شدت از سایر کشورهای منطقه عقب‌مانده است.

کشور	نفوس / میلیون	شاخص انکشاف بشری/ ۲۰۱۱	سرانه درآمد ناخالص ملی/ دالر	امید به زنده گی	سرانه نگهداری آب/سانی مترمکعب
افغانستان	۳۳	۰.۴۶	۱۸۸۵	۶۰.۴	۱۳۵
تاجیکستان	۸.۶	۰.۶۲	۲۵۱۷	۶۹.۴	۴۲۳۲
ترکمنستان	۵.۴	۰.۶۸	۱۳۰۶۶	۶۵.۶	۱۲۴۰
ازبکستان	۳۰	۰.۶۷	۵۵۶۷	۶۸.۸	۸۰۱

افغانستان انکشاف‌نیافته‌ترین زیربنای آب را در منطقه داراست. میزان سرانه آب داخلی قابل تجدید حدود ۲۲۰۰ مترمکعب در سال است که این میزان در مقایسه با کشورهای همسایه چون ایران (۱۴۳۰ مترمکعب در سال) و پاکستان (۱۰۰۰ مترمکعب در سال) بیشتر است.^۲ اما متأسفانه، افغانستان صرف قادر به استفاده از یک سوم از مجموع آب سطحی خویش بوده است.^۳ افغانستان با سرانه ۸۰ مترمکعب آب در سال، یکی از پایین‌ترین ظرفیت‌های نگهداری و ذخیره آب در جهان و منطقه را دارد.

^۱. احصایه آب، سازمان غذا و زراعت ملل متحد، ۲۰۱۶، قابل دسترسی:

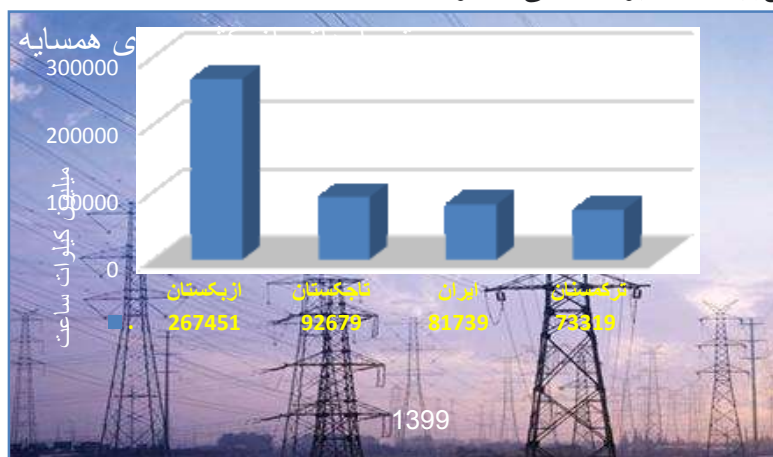
<http://fao.org/nr/water/quastat/dbase/index/stm>

^۲. استراژی انکشاف سکتور منابع آبی افغانستان، (کابل، وزارت آب و انرژی، ۲۰۱۵)

^۳. استراتژی سکتور مدیریت منابع آب، (کابل، ۲۰۰۸)

براساس ارقام و معلومات، استفاده آب در حوزه پنج آمو حدود ۱۰ درصد گزارش شده است.^۱ این حوزه انکشاف نیافته ترین حوزه دریایی افغانستان است. این در حالی است که حوزه دریایی پنج آمو تولیدکننده حدود ۳۰ درصد از کل منابع آبی کشور است. قرار گزارش ها در سال ۱۹۸۰، اراضی قابل آبیاری در حوزه آمودریا ۳۸۵۰۰۰ هکتار زمین بوده است که در آن سالانه حدود ۵ میلیارد مترمکعب آب مصرف می شود.^۲ هرچند برای بهبود شبکه های آبیاری، پروژه هایی در دست اجرا بوده است، ولی این پروژه ها تغییری چندانی در وضعیت فعلی ایجاد نکرده است.

هم چنین براساس آمار اداره احصاییه مرکزی کشور حدوداً ۹۴ فیصد از اموال تجارتي خویش به شمول محصولات غذایی و زراعت را از همسایگان پایین آب وارد می کند. براساس گزارش احصاییه مرکزی در سال ۱۳۹۹ حدوداً هشتاد فیصد برق مورد نیاز کشور به شمول برق پایتخت را از کشورهای همسایه وارد نموده، که نسبت به افغانستان در پایین دست قرار دارد و متباقی ۲۰ فیصد را از منابع داخلی تأمین می کند که این مقدار برق وارداتی در فصل زمستان بسنده نبوده و کاهش می یابد، مقدار برق وارداتی در گراف شماره ۱ نشان داده شده است.^۳

۱. احصاییه آبیاری در آسیای میانه، (سازمان غذا و زراعت ملل متحد، ۲۰۱۲)

۲. مسعود احمد، م. و، انکشاف منابع آب در شمال افغانستان افغانستان و تأثیرات آن بر حوزه دریایی آمو، (بانک جهانی ۲۰۰۴)

۳. سالنامه احصایوی کابل، (اداره ملی احصاییه و معلومات تم الاسترداد، ۱۳۹۹)، قابل دسترسی:

با در نظر داشت آمار و ارقام متذکره افغانستان بیشترین انرژی قابل نیاز خود را از منابع بیرونی تأمین نموده و هم‌چنین بیش از ۱۱,۷۷ میلیون کیلووات ساعت تنها برای کابل را از انرژی دیزلی تأمین می‌نماید. در حالی که افغانستان نسبت به همسایگان خویش دارای پتانسیل آبی بیشتر تولید انرژی می‌باشد، اما نسبت عدم مدیریت درست و همه‌جانبه، نتوانسته که از منابع آبی خود استفاده مؤثر نماید. بنابراین، به جای این که به برق وارداتی از همسایگان خود اکتفا نماید بهتر است که هزینه مذکور را برای تأسیسات آبی در داخل به مصرف برساند. که این کار باعث می‌شود تا افغانستان به تأسیسات زیربنایی دست یافته و به خودکفایی برسد، و از یک کشور مصرفی به کشور تولیدی مبدل گردد. این تأسیسات نه تنها منبع تولید برق بوده، بلکه برای زراعت، آب آشامیدنی و صنعت نیز قابل استفاده خواهد بود. در عین حال یک اقدام نیک برای جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست است که در جهان امروز بیشترین توجه بالای تولید انرژی پاک و دوامدار است که اکثراً از طرف کشورهای توسعه‌یافته به حیث یک ابزار سیاسی در مقابل کشورهای در حال توسعه استفاده می‌شود. به علاوه، این سرمایه‌گذاری باعث می‌شود تا دولت خود را از این ابزار سیاسی رها نموده و کمک‌های بیشتر از نهادهای بین‌المللی و کشورهای پیشگام در این بخش را جلب نماید.

رشد تولید ناخالص داخلی افغانستان نسبت به کشورهای همسایه خیلی پایین است تغییرات اقلیمی از جمله خشک‌سالی در جهان به خصوص کشورهای جنوب آسیا وضعیت را بدتر نموده است. همچنان افغانستان در این اواخر با کمبود جدی گندم روبه‌رو گردیده که نیاز مبرم به مدیریت منابع آبی کشور در حوزه دریایی پنج‌آمو داشته تا زمین‌هایی که نسبت به نبود آب، زرع نگردیده آبیاری نموده تا از تورم اقتصادی در کشور جلوگیری و یک کشور خودکفا از لحاظ تولید گندم گردیده و باعث رشد تولید داخلی گردد.

همین‌طور الله متعال در سوره یوسف آیه ۴۷ فرموده است «قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأَابًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّا تَأْكُلُونَ» (هفت سال پی‌درپی با جدیت تمام کشت می‌کنید پس آن چه را درو کردید در خوشه خود به جا نهدید جز اندکی را که می‌خورید). و آیه ۴۸ «يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعَ شِدَادٍ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ» ترجمه: (آن گاه پس از آن، هفت سال سخت قحطی می‌آید که آن چه را از پیش برای آن‌ها نهادید).

که این آیات در مورد اهمیت و ضرورت استفاده مناسب منابع آبی، همچنان ضرورت برنامه‌ریزی و مدیریت منابع آبی از سوی متخصصین آب و حکومت را برای جلوگیری و حل بحران اقتصادی تأکید می‌ورزد.

بهترین عوامل که در بهبود کیفیت زندگی مردم نقش اساسی دارد، همانا عناصر توسعه بشری است که یک بخش عمده و اساسی آن را بهبود در سطح استانداردهای صحت و افزایش عاید سرانه در یک کشور به‌شما می‌رود. اگر به این دو عنصر، عاید سرانه و صحت نگاه کنیم، رابطه‌ی مستقیم را که بین آب و توسعه وجود دارد، درک خواهیم نمود.

براساس ارقام و معلومات بانک جهانی در سال ۲۰۲۰ رشد نفوس افغانستان نسبت به کشورهای همسایه شمالی افزایش چشم‌گیری را نشان می‌دهد که با گذشت هر روز به دلیل افزایش نفوس و گسترش فعالیت‌های صنعتی و زراعتی نیازمندی مردم به آب به‌خصوص در حوزه دریایی پنج‌آمو را افزایش داده و بیشتر از هر زمان دیگر نقش مدیریت منابع آبی را در جهت توسعه برجسته می‌سازد.

مشکل جدی دیگر که افغانستان با آن دست و پنجه نرم می‌کند ارقام بلند سطح بیکاری نسبت به کشورهای حوزه آبریز مشترک آمو به‌شمار می‌رود. با توجه به رشد نفوس، پایین بودن عاید سرانه، نبود صنعت توسعه یافته و کافی نبودن تأسیسات منابع آبی برای زراعت علل و عوامل افزایش بیکاری در کشور گردیده و باعث مهاجرت‌های غیرقانونی ده‌ها هزار افغان نسبت بیکاری به کشور همسایه می‌گردد.

با در نظر داشت آمار و ارقام، وضعیت بد اقتصادی، وابستگی به برق وارداتی، صنعت کمتر توسعه یافته، کمبود آب آشامیدنی در شهرهای افغانستان به‌خصوص شهر کابل که با کمبود جدی آب آشامیدنی روبرو است. همچنان روزانه ده‌ها هزار افغان نسبت بیکاری به کشورهای همسایه به‌طور غیرقانونی مهاجرت می‌نمایند. این در حالی است که افغانستان دارای منابع آبی کافی در حوزه دریایی کابل بوده که می‌تواند جهت بهبود وضعیت اقتصادی مردم از آن در تولید انرژی و زراعت و صنعت که منبع خوب اشتغال‌زایی می‌باشد، استفاده نماید. اما متأسفانه افغانستان تا حال قادر به استفاده مؤثر از این نعمت الهی نگردیده است.

براساس ارقام (FAO) 45 درصد زمین‌های قابل کشت افغانستان آبیاری می‌گردد؛ که براساس این رقم اگر فرض کنیم در حوزه دریایی پنج‌آمو هم 45 درصد آن آبیاری و متباقی از آبیاری باز مانده است، چنین برمی‌آید که در حوزه دریایی پنج‌آمو خیلی بیشتر از زمین‌های آبیاری شده، به اثر مشکلات مدیریت آب زمین‌ها از آبیاری باز ماند است.^۱

خلاصه این که افغانستان تمام شرایط لازم برای اعمار زیربنای آب در جهت ارتقای تولید زراعتی، انکشاف اقتصادی و بهبود توسعه اجتماعی - اقتصادی کشور برخوردار است. به‌همین دلیل چنین امری با حقوق بین‌الملل آب و اصل استفاده منصفانه و معقولانه از منابع آب مغایرت ندارد. زیرا یکی از عواملی که باید در تعیین این اصل مدنظر باشد، اوضاع اجتماعی- اقتصادی نفوس ساکن در حوزه دریایی است.

نتیجه‌گیری

کانال قوش‌تپه یکی از پروژه‌های بسیار مهم و بزرگ در افغانستان به‌شمار می‌رود که در خودکفایی کشور نقش به‌سزایی خواهد داشت. افغانستان تاکنون بسیار کمتر از همسایگان شمالی خویش از آب آمودریا استفاده نموده است. به‌علاوه، بی‌ثباتی‌های دهه‌های اخیر در این کشور سبب شده است که آسیب ویرانگر بر تمامی بخش‌های زندگی مردم وارد شود و این کشور کمترین میزان توسعه را نسبت به تمامی همسایگان خویش داشته است. با افتتاح این کانال به‌طور طبیعی توان اقتصادی منطقه شمال افغانستان به‌خصوص در حوزه زراعتی افزایش چشم‌گیر خواهند یافت. این حوزه با داشتن زمین‌های مرغوب و حاصل‌خیز و شرایط جغرافیایی و آب‌وهوایی می‌تواند تأمین‌کننده بسیاری از اقلام زراعتی حتی برای منطقه باشد.

با درنظر داشت آنچه گفتیم، افغانستان به‌دلیل فقر اقتصادی، نداشتن توان تکنولوژیکی و سال‌ها جنگ و بی‌ثباتی، عملاً کم‌ترین استفاده داشته است؛ طوری که استفاده‌های موجود از آن با هیچ درصدی مطابقت ندارد. ولی اتحاد جماهیرشوروی و کشورهای جانشین‌اش، به‌صورت یک‌جانبه برای یک حوضه آب‌ریز مشترک و بین‌المللی رژیم حقوقی تعریف کرده و بر مبنای آن آب آمودریا را میان خود سهمیه‌بندی کرده‌اند. این کشورها طی سالیان گذشته با

^۱. سازمان غذا و زراعت ملل متحد، پشین، ص ۲۸

اجرای ده‌ها پروژه بزرگ و کوچک، آب‌آمو را از مسیر اصلی آن منحرف کرده و به اشکال مختلف آن را مورد استفاده قرار داده‌اند. این‌گونه بهره‌برداری‌های یک‌جانبه از آب‌های مشترک - چنان‌چه در فوق تذکر داده شد - نه در عرف بین‌المللی و نه در کنوانسیون‌های بین‌المللی جا دارد و نقض تمام اصول و موازین شناخته‌شده بین‌المللی و دوجانبه در مورد بهره‌برداری از آب‌های مشترک پنداشته می‌شود.

باتوجه به تحلیل فاکتورهای تعریف شده در ماده ۶ کنوانسیون آبراه‌های بین‌المللی سازمان ملل متحد در سیاق افغانستان، این کشور از تمامی دلایلی لازم برای اعمار زیربنای آبی مثل کانال قوش تپه در جهت ارتقای تولید زراعتی، انکشاف اقتصادی و بهبود توسعه اجتماعی اقتصادی کشور برخوردار است. به‌همین دلیل، چنین امری منطبق با حقوق بین‌الملل آب و اصل استفاده منصفانه و معقولانه از منابع آب است.

منابع

۱. سلطان محمود محمودی، (۱۳۹۶). مدیریت جامع منابع آبی در حوزه‌های آبریزه افغانستان، (کابل، پرنده، ۱۳۹۶)
۲. کلم، دلیو، قسمت حوزه دریایی آمو در افغانستان: تأثیرات آبیاری در شمال افغانستان بر استفاده آب در حوزه دریایی آمو، (سازمان غذا و زراعت ملل متحد، ۲۰۲۱)
۳. شرکت انکشاف ملی افغانستان، ۱۴۰۲
۴. محیط‌زیست و امنیت در حوزه پنج‌آمو، (سازمان غذا و زراعت ملل متحد، ۲۰۱۱)
۵. مروری بر حوزه دریایی آمو، (مؤسسه تحقیقاتی داران، ۱۳۹۶)
۶. بابو، اس، پیوند آب-انرژی در حوزه دریایی آمو: ضرورت حل پایدار یک مشکل منطقه‌ای، (انستیتیوت شبکه جهانی انرژی، ۲۰۱۲)
۷. فاوره و کمال، اطلس آب‌های افغانستان، کابل، افغانستان: سیستم مدیریت معلومات افغانستان، (وزارت زراعت، آبیاری و مال داری، ۲۰۰۴)
۸. مسعود احمد، م.و، انکشاف منابع آب در شمال افغانستان افغانستان و تأثیرات آن بر حوزه دریایی آمو، (بانک جهانی، ۲۰۰۴)
۹. حبیب، ح، چالش‌های امنیت آب و غذا در افغانستان، (مجله بین‌المللی مطالعات آموزشی، ۲۰۰۴)
۱۰. استراژی انکشاف سکور منابع آبی افغانستان، (کابل، وزارت آب و انرژی، ۲۰۱۵)

۱۲. کنوانسیون آبراه بین‌المللی سازمان ملل متحد، ۱۹۹۷، ماده پنجم
۱۳. استراتژی سکتور مدیریت منابع آب، (کابل، ۲۰۰۸)
۱۴. احصائیه آبیاری در آسیای میانه، (سازمان غذا و زراعت ملل متحد، ۲۰۱۲)
۱۵. سازمان غذا و زراعت ملل متحد، (جزوه احصائیه سال ۲۰۱۵)، قابل دسترسی:
<http://fao.org/nr/water/aquastat/data/query/resums>
۱۶. برنامه انکشافی ملل متحد، شاخص انکشاف بشری. برگرفته از برنامه انکشافی ملل متحد، ۲۰۱۵، قابل دسترسی:
http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf
۱۷. احصائیه آب، سازمان غذا و زراعت ملل متحد، ۲۰۱۶، قابل دسترسی:
<http://fao.org/nr/water/quastat/dbase/index/stm>
۱۸. سالنامه احصائیوی کابل، (اداره ملی احصائیه و معلومات تم الاسترداد، ۱۳۹۹)، قابل دسترسی:
<http://main.dabs.af/ELC>